

КУЛЬТУРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ: ЄДНІСТЬ ТА ВІДМІННІСТЬ

УДК 141.7: [165.742:316.42]

Давиденко Е.М.

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Донецьк, Україна,
e-mail: balaban.elina@mail.ru

КРИЗА ГУМАНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Davidenko E.N.

Donetsk National University of Economics and
Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Donetsk, Ukraine, e-mail: balaban.elina@mail.ru

CRISIS OF HUMANISTIC PARADIGM OF MODERN SOCIETY

***Мета.** Осмислити процес дегуманізації в контексті сучасної соціокультурної реальності. Розглянути причини прояву кризи гуманізму в сучасному суспільстві, акцентувати увагу на ймовірних його наслідках.*

***Методика.** У статті відбиті фундаментальні філософські принципи об'єктивності й історизму, загального зв'язку і розвитку, аналізу і синтезу, єдності логічного й історичного.*

***Результати.** Результати дослідження можуть бути використані в науково-дослідній діяльності за подальшого дослідження цієї проблематики у філософії, соціології, психології тощо.*

***Наукова новизна.** У теоретичному плані дослідники постійно зіштовхуються з низкою протиріч і критичним становленням до гуманізму. За наявності різноманіття теоретичних і практичних досліджень, присвячених цій проблематиці, сьогодні існує немало невивчених питань. Серед них такі як: інтегративна оцінка сучасного життя і перспектив розвитку світового співтовариства з погляду гуманістичного світогляду, вивчення ролі глобалізації, яка впливає на духовну сферу суспільства, розхитуючи її традиційні системи цінностей, пошук причин деформації системи цінностей гуманізму в сучасному суспільстві, виявлення основних напрямків дегуманізації сучасної культури в умовах трансформації українського суспільства.*

***Практична значущість.** Дослідження гуманізму стимулювали наукові дискусії на міжнародній і всеросійській науково-практичній конференціях і конгресах: це XVIII Всесвітній конгрес гуманізму, присвячений обговоренню різних аспектів підтримки світу і запобігання конфліктів, а також ролі гуманістичного руху в цьому процесі (Осло, 2011 р.). Напрямки подолання кризи гуманізму можуть бути використані в різних сферах життєдіяльності людини і суспільства.*

***Ключові слова:** гуманізм, антигуманізм, гуманістична парадигма, інформаційний гуманізм, неогуманізм, постгуманізм.*

Постановка проблеми. Актуальність статті пов'язана з необхідністю більш поглибленого розуміння погрози нівелювання гуманізму в суспільному і духовному житті, кризи цінностей гуманізму як продукту науково-раціонального мислення, вільнодумства і творчих започаткувань людини. Значущість дослідження визначається цілим переліком обставин.

По-перше, актуалізація гуманістичних ідей спостерігається в переломні періоди суспільного розвитку. Глибокі зміни в сучасному світі викликали потребу інтегративної

оцінки сучасного життя і перспектив світового співтовариства з погляду гуманістичного світогляду.

По-друге, глобалізація впливає на духовні сфери суспільства, які формують особистість, розхитує її традиційні системи цінностей. Це знаходить висвітлення в явищах дегуманізації суспільства.

По-третє, останні десятиліття історичних трансформацій свідчать про те, що в сучасному суспільстві різко знизився моральний рівень суспільної й індивідуальної свідомості.

По-четверте, зріс інтерес до механізмів відновлення гуманістичних ідеалів у таких соціальних інститутах, як родина, освіта.

По-п'яте, як підстава повсякденної діяльності гуманізм покликаний заповнити той ціннісний вакуум, що утворився в суспільній свідомості в результаті глибоких і радикальних економічних, політичних і соціальних змін у нашій країні.

Для сучасної цивілізації характерною є антропологічна криза: втрата віри в людину, яка своєю діяльністю, з одного боку створила надзвичайно багатий за науковими, технологічними, культурними можливостями світ («постіндустріальне», «інформаційне суспільство»), а з другого, породила глобальні протиріччя, загострення яких ставить під сумнів подальше існування людства.

Зміна змісту гуманістичної парадигми викликана трансформаціями, що відбулися в останні десятиліття ХХ століття. Серед них – прискорення глобалізації світової економіки, збереження високих темпів науково-технічного прогресу, виникнення і стрімкий розвиток глобальної комп'ютерної мережі Інтернет. Ці та інші глибокі зміни викликали потребу в новій інтегративній оцінці сучасного життя і перспектив світового співтовариства з погляду гуманістичного світогляду.

Ступінь вивченості. Вивченню гуманізму приділяється підвищена увага в закордонній та вітчизняній літературі. У ХХ столітті питання кризи гуманізму підіймали у своїх працях вчені В. Іванов [6], Г. Зіммель [13], Е. Фромм [12], П. Куртц [5, с. 16] та ін.

У контексті нашого дослідження інтерес викликають роботи М. Гайдеггера [1], М. Фуко [15], Ж. Деррида, Ж.-Ф. Ліотара, в яких переосмислюється класичне розуміння гуманізму на принципово іншому трактуванні людини і стратегії її існування. Проблему трансформації гуманізму в сучасному суспільстві розглядають українські сучасні автори О.В. Трубнікова [9], В.С. Пазенок [17], В.В. Лях [17], О.М. Соболев [17], В.Г. Табачковський, російські автори А.В. Соловйов [2], В.І. Міллер [3], А.С. Ахїєзер [7], С.Я. Матвєєва [7], О.А. Богданова [11] та ін.

У закордонній і вітчизняній літературі вивчення гуманізму має різну спрямованість. Аналіз літератури дозволяє помітити, що значно слабкіше вивчається гуманізм як підстава повсякденної діяльності; існує потреба в осмисленні філософської основи діяльності гуманістичних організацій, у тому числі проблема поєднання загальнолюдського та національно-специфічного. У теоретичному плані дослідники постійно зіштовхуються з низкою протиріч і критичним ставленням до гуманізму.

Мета статті. Осмислити гуманізм в контексті сучасної соціокультурної реальності. Розглянути причини прояву кризи гуманізму в сучасному суспільстві, акцентуючи увагу на ймовірних його наслідках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці ХХ століття стало помітним парадигмальне зрушення в розумінні шляхів постіндустріального розвитку соціуму. Поступово став набирати силу гуманістичний компонент парадигми. Оскільки проблема постіндустріального розвитку соціуму є загальнолюдською проблемою, у змісті її парадигми закономірна тенденція зростання ролі та значення гуманістичної спрямованості. Місце традиційного бачення займає розуміння того, що домінуючими в розвитку соціуму виступають не інтереси держави, а інтереси людини. Суть нового під-

ходу полягає в тому, що будь-яка теорія або концепція постіндустріального розвитку може бути прийнята лише тоді, коли вона узгоджується з інтересами людини, буде поважати його права і свободи, гуманістично зорієнтована. Такий підхід повною мірою підтверджує слова великого німецького мислителя Гайдеггера: «Тому, хто заперечує гуманізм, залишається лише стверджувати нелюдськість» [1].

Вирішення цього питання вимагає попередніх теоретичних зусиль для забезпечення гуманістичної орієнтації: необхідне формування якісно нової сфери досліджень, яка могла б узагальнювати досвід, створювати теоретичні концепції і давати рекомендації для стратегічного розвитку соціуму. При цьому необхідно вкладати в нові соціально-політичні й економічні технології такий соціальний зміст і реалізовувати такі цілі, які, по можливості, виключали б їхнє антигуманістичне використання. Розробка подібних технологій соціально-гуманістичної спрямованості залежить не тільки від розроблювачів технологій, але і від самого соціуму, де необхідно створити сприятливе гуманістично зорієнтоване соціальне середовище.

Пріоритетною метою цього напрямку сьогодні має стати насамперед збереження життя на Землі. У зв'язку із цим особливу значимість набуває оцінка відкриттів, інформаційно-технічних винаходів з погляду їхнього впливу на умови виживання людства, середовище життєдіяльності людини. Тут відкривається перспектива одержувати достовірну інформацію про можливі наслідки впровадження технологій, що, у свою чергу, буде сприяти попередженню можливих катастроф. І це правомірно, тому що глибокою причиною більшості сучасних аварій і катастроф виступає неповна інформація, незнання того, що може відбутися в майбутньому. Іншими словами, гіпотетичне майбутнє соціуму має служити основним аргументом розвитку того чи іншого напрямку системи сучасних технологій.

Зростання ролі і значення гуманістичної спрямованості парадигми розвитку соціуму припускає задоволення не всіх потреб соціуму, а тільки тих, котрі сприяють гуманістичному прогресу. При цьому, коли ставиться питання про раціональну гуманістичну орієнтацію постіндустріального розвитку соціуму, то мається на увазі, що зміни в соціумі будуть сприяти тільки прогресу.

Тенденція зростання гуманістичної складової парадигми постіндустріального розвитку соціуму неминуче призведе на практиці до формування не просто високорозвиненого суспільства, а такого соціального устрою і порядку, який відповідає принципам справедливості й ідеалам цивільного суспільства.

Несучою конструкцією парадигми постіндустріального розвитку соціуму має виступати інформаційний гуманізм як умова формування цивілізації нового типу.

Інформаційний гуманізм – це не просто академічна абстракція, а визначена практична діяльність щодо створення людських інформаційних умов для життя соціуму. Не сама по собі інформаційна технологія викликає стреси, перенапругу, хронічне нездужання й в цілому небезпеку для життя суспільства, а недостатнє врахування вимог комфорту, зручності під час її використання, гуманістичного розподілу її результатів. Майбутнє соціуму пов'язане з органічним об'єднанням інформаційного гуманізму як гаранта якісного життя людини в постіндустріальному суспільстві й інформаційних технологіях як засобу досягнення гуманістичних цілей.

Для кожної епохи характерним є своє бачення світу, своє розуміння шляхів розвитку соціуму і відповідна орієнтація наукових пошуків. Реальність така, що ХХІ століття стало історичним періодом вживлення інформаційно-телекомунікаційних технологій в усі сфери життя суспільства, що, у свою чергу, зажадало від соціології ще більшої уваги саме цій стороні людської діяльності. Процес функціонування і прогресивного розвитку інформаційної сфери соціуму повинен не тільки переміститися у фокус соціологічних досліджень, але поступово займати особливе місце, тому що виникає пи-

тання про стратегію розвитку соціуму й у цілому про можливість самого існування людства.

Аналізуючи роботу П. Барлоу «Декларація незалежності кіберпростору», О.В. Соловійов формулює такі цінності інформаційного суспільства, що зароджуються: воля і незалежне самоврядування, віра в природність і саморегулювання інформаційного суспільства, віра в рівність і відсутність будь-якого обмеження громадських прав і свобод, нематеріалістичний погляд на людську особистість і повне виключення фізичного насильства, холізм, відмова від споживчого ставлення до ідей [2, с. 208].

Розрив між гуманістичною теорією і практикою, що виявляється в кризі техногенної цивілізації і нівелюванні образу людини, вимагає пошуку шляхів і необхідності їх подолання відповідно до концепції гуманізму. Як зазначає В.І. Міллер «новітня культура виражає себе за допомогою конфлікту між гуманізмом і антигуманізмом у світоглядних установках ХХ і ХХІ століть» [3].

Російський філософ (1866-1949 р.) В'ячеслав Іванов зазначає: «Під гуманізмом я розумію етико-естетичну норму, яка визначає ставлення людини до усього, що визначено або служить внутрішньою ознакою природної приналежності до людського роду; причому в основу цього ставлення покладається, настільки ж незалежно від будь-яких релігійних чи метафізичних передумов, як і від конкретно-соціальних умов, абстрактне поняття про природне достоїнство людини, як таке, – ознакам людяності приписується позитивна цінність, і мірилом наближення до досконалості людської особистості визнається гармонійний розвиток і рівновага цих, у позитивному сенсі, визначальних природу людську властивостей і здібностей» [4, с. 372].

Гуманізм – світогляд, відповідно до якого найвищою цінністю буття є людина, її воля, розум, таланти; з людиною співвідносяться всі інші форми буття та вона сама співвідноситься з ними. Сам гуманізм із його принципом антропоцентризму виник як реакція на теоцентризм і соціоцентризм. Відомий сучасний американський дослідник секулярного гуманізму П. Куртц у своєму першому стрижневому принципі гуманізму визначає етику гуманізму як конфронтуючу релігійно-авторитарній етиці. Сучасний російський філософ Лев Балашов визначає гуманізм як «усвідомлену осмислену людяність». Імператив гуманізму – захист прав особистості, воля всіх її проявів, і інтереси особистості домінують над національними інтересами і релігійними й ідеологічними доктринами. У цьому полягає універсалізм гуманізму у світі. Гуманістичні ідеали добра, краси, істини, справедливості, рівноправних відносин між людьми давно увійшли в золотий фонд людської культури. Сьогодні частина цих ідеалів втрачена. Менш цінними і затребуваними носіями і формами гуманізму стають щирість, колективізм, солідарність, турбота про щастя, дружба, довіра, терпимість, чесність і порядність, повага людського достоїнства.

Методологічний плюралізм осмислення гуманізму ставить питання про кризу гуманістичної парадигми та формування нової парадигми як певного результату узагальнення тих спільних теоретико-методологічних об'єктів, котрі виявляються в різних гуманістичних концепціях. Але ця проблема не є остаточно вирішеною, навіть сама можливість її позитивного розв'язування не є загальноновизнаним положенням.

За всієї розбіжності теоретичних позицій багатьох авторів об'єднує неприйняття оптимістичних умонастроїв мислителів класичного періоду, які вірили у прогрес гуманістичних начал культури. Культурофілософська теорія ХХ століття, критично переосмисливши основні ідеї Нового часу, виступила своєрідною альтернативою класичної думки.

У 70-80-ті рр. ХХ століття в західній філософії виділилися школи раціоналістичної та ірраціоналістичної орієнтації, сцієнтистські й антропологічні трактування людини і гуманізму. До сцієнтизму відносили позитивізм, неопозитивізм, структура-

лізм. До антропологічного напрямку – екзистенціалізм, персоналізм, протестантську неортодоксію. Однак за межами такої типології залишаються багато релігійних теорій, а також школи, об'єднані під назвами постструктуралізму, деконструктивізму і т. ін.

У 90-ті роки гуманісти звернули увагу на широке поширення у світі такого ідейного руху, як постмодернізм. Він набув популярність унаслідок тотальної критики «модерну» (сучасності), під яким розумілася традиція, пов'язана з раціоналізмом Нового часу й Просвітництвом. Постмодерністи ставили під сумнів діяльність Декарта і Бекона, Локка і Вольтера, Дідро і Кондорсе, Канта і Гете, Маркса і Фрейда. Такі французькі постмодерністи, як Ж. Деррида, Ж. Лакан, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Бодрійар, Ж. Дельоз та ін., займають у цілому антигуманістичну позицію. Відштовхуючись від песимістичної філософії пізнього Гайдеггера, вони вважають об'єктивне наукове знання різновидом міфу і критикують розвиток технології. На їхню думку, люди не здатні до вільного й автономного вибору, не можуть додержуватися раціональних принципів і нести відповідальність за свої дії. Постмодерністи сумніваються в можливості вироблення універсальних етичних норм, критикують центральні для сучасного гуманізму ідеї ліберальної демократії та прав людини [5, с. 878].

Спробою перебороти негативний вплив постмодернізму стало проголошення «Гуманістичного маніфесту-2000: заклик до нового планетарного гуманізму». Гуманісти згодні з постмодерністами в тому, що ХХ століття справді оголило наявні в культурі антигуманні тенденції. Разом з тим вони не можуть прийняти ідею повного заперечення модерну. Зокрема, П. Куртц, вважає, що якщо ідеали Просвітництва відповідним чином адаптувати до сучасної ситуації, вони можуть знову стати життєздатними. «Ключовий внесок модерну, – пише він, – усе ще зберігає своє значення, але, можливо, тільки у вигляді постпостмодернізму (post-post-modernism), або нового гуманістичного ренесансу. Нам необхідна не деконструкція, а реконструкція людського знання і цінностей, скоріше, ревізія, ніж висміювання (derision) людських можливостей» [6, с. 5].

Радикальні зміни в розумінні самої людини призвели до кризи гуманістичних поглядів. Криза гуманізму є кризою внутрішньої форми людської самосвідомості в особистості та через особистість. Змінюючись, ця форма стала ексцентричною стосовно особистості; остання виявилася ніби безформною у собі самій. Запанувало в душах неясне, але могутнє відчуття вселюдського цілого й породило в них стихійну тягу до зімкнення в збірні тіла. Гуманізм цілком заснований на викоріненні індивідуалізації, окремоті і відособленості людей, їхньої взаємної потойбічності й непроникності, – «автаркії» гармонійної людини. Ця внутрішня форма свідомості зжила саму себе тому, що особистість не вміла наповнити її всесвітнім змістом – і перетворилася в мумію колишнього життя або у тліючий труп. Останки внутрішньої форми, що зотлівають, заражають особистість міазмами тління [4, с. 376].

Сьогодні гуманізм втрачає силу світоглядної підстави і стимулу інтенсивного розвитку. Водночас штивна прихильність гуманістів принципам свободи совісті та віротерпимості роблять його інструментом захисту людей від дискримінації і переслідувань на релігійних підставах, простором віротерпимості та культурного діалогу, що вбирає в себе все різноманіття людського досвіду. Опозиція гуманізму й антигуманізму, діюча в сучасній культурі, впливає на її розвиток, що переводить гуманізм і антигуманізм у статус загальнокультурних і загальнолюдських парадигм [3, с. 35-36.]

Антигуманізм – це різна за своїми філософськими, релігійними, аксіологічними, психологічними і навіть політичними підставами соціокультурна установка, звернена на гуманізм як щось неправомірне, помилкове, аморальне, врешті-решт, небезпечне і вороже людині і суспільству.

Очевиднішим за все в антигуманізмі є несумісність його аксіологічних пріоритетів з ціннісними пріоритетами гуманізму. Як альтернативу антигуманності пропонують

орієнтацію на тверде збереження традиційних релігійних, соціальних і сімейних цінностей і наполегливо проводять думку про неспроможність і навіть небезпеку ідеї людської самосвідомості. О.С. Ахієзер і С.Я. Матвеева дають таку характеристику антигуманізму: «Антигуманізм можна зрозуміти як концентрований організований досвід відтворювальної діяльності людини, яка створює можливість для певного рівня творчості, але одночасно ставить тверді обмеження для його зростання, розвитку поза історично сформованими рамками. Отже, антигуманізм – це насамперед обмежник, який перешкоджає підвищенню рівня, прийнятного в певній культурі суспільства. Він виступає у формі змісту культури, наприклад, як заборона на інновації, як проголошення цінності визначених масштабів і типів, як проголошення цінності, недоторканності визначених догм, ідеалів «тиші і спокою», тобто заборона на зміни в способі життя. Антигуманізм виступає також у формі соціальних відносин і інститутів, змісту відтворювальної діяльності людей... Антигуманізм може виявлятися у формі боротьби влади з інакомисленням. Він набуває також форму масових народних рухів з їхніми гоніннями на відьом, «ворогів народу», практикою руйнування нових форм господарської й економічної ініціативи, незвичайних видів творчості у всіх його видах» [7, с. 240].

Гуманізм і антигуманізм є відображенням надій і тривог людства, пов'язаних з поступальним розвитком людського розуму, науки, технології, нових стилів життя, а також із проникненням науки і нових форм наукового мислення в релігію, мораль, політику і людську свідомість.

Якщо, з погляду гуманістів, гуманізм являє собою реальну силу, здатну зберегти людство, забезпечити планетарний цивілізаційний прогрес, то, з погляду антигуманізму, справа обстоїть з точністю до навпаки: гуманізм – це шлях в нікуди, погроза існуванню західної культури, у тому числі, і по його вині, з безліччю проблем: «Перша проблема – вимирання населення. Друга – масова імміграція людей різних кольорів шкіри, вірувань і культур, імміграція, що ставить під сумнів культурну цілісність Заходу. Третя проблема – домінування антизахідної культури, непримиренної противниці західної релігії, західних традицій і західної моралі... Четверта проблема – розпад держав і поступова передача влади від національних урядів уряду світовому, чие піднесення неминуче означає зникнення держав як суспільного феномена» [8, с. 313].

Атеїстична традиція розуміння гуманізму, що панувала тривалий час, стверджувала принцип антропоцентризму – самоцілі, самоцінності людини. Для її прихильників було безсумнівним, що прогрес науки з великим прискоренням у найближчому майбутньому остаточно переможе і перетворить природу, забезпечить щасливе життя людству. Адже людина повинна бути володарем історії і свідомо нею керувати. Вважалося що людина знає відповіді на основні питання про себе і світ і невдовзі знатиме абсолютно все.

Сьогодні подібне розуміння гуманізму уявляється проблематичним, тому що людина, виявляється, і досі не може остаточно сказати, хто вона. Вона просто знаходить себе у світі, не знаючи, звідки виникла і з якою метою існує. Відповіді на ці питання вона шукає у своїй діяльності, але, перетворюючи світ технікою, замість розуміння знайшла порожнечу. Отже, проблема гуманізму включає запитання про прогрес історії, про самотність людини, про правильність обраного людством шляху розвитку.

Сучасна людина не стільки захоплюється собою, скільки лякається себе. Досвід ХХ-ХХІ століть свідчить, що з'явилися нові види страхів людини, такі як страх знищення людства шляхом застосування зброї масового знищення, страх перед тероризмом, страх екологічної катастрофи. Частіше заговорили про психотронну війну – використання електронних засобів впливу на мозок людини. Лякає технологія маніпулювання життям на рівні людського ембріону, перспективи розвитку генної інженерії, пов'язані з клонуванням. До того ж футурологи пропонують різні моделі майбутнього,

що породжує страх перед зіткненням з майбутнім. Весь спектр страхів різною мірою впливає на психіку людини, певним чином визначаючи її поведінку. Усе це доводить, що, знищуючи собі подібних, людина втрачає себе, свою людяність, підкорюючи природу, вона втрачає свій дім. Відтак гуманізм проблематизується усвідомленням людини, що світ не вичерпується людським життям, що вона є лише частиною складної реальності.

У характеристиці гуманізму ХХІ століття можна зустріти терміни «пост гуманізм» і «неогуманізм» [9, с. 123]. А.В. Соловійов розглядає їх у ланцюгу «гуманізм-постгуманізм-неогуманізм». Саме період гуманістичної модерності приховував у собі перехід до постгуманізму, що ідеологи-технопесимісти називають ідеаційною основою інформаційної епохи. Період модерності породив суспільство споживання і консюмеристську культуру, що за своєю суттю є антигуманістичною (тобто постгуманістичною) [2, с. 207].

Розвиток сучасної цивілізації пов'язаний з підвищенням значення діяльності окремої людини, зі зростанням свободи і відповідальності. Свобода як провідна її характеристика гуманістичного ідеалу мислиться не як оволодіння і контроль, а як установлення рівноправно-партнерських відносин з тим, що знаходиться поза людиною. Один з відкритих супротивників сучасного гуманізму, широко відомий у США євангелічний проповідник Тім Лахей відкрито обурюється апеляціями гуманістів до особистого почуття свободи і відповідальності людини. У своїй останній книзі «Облоговий розум: Боротьба за істину у новому тисячолітті», написаній у співавторстві з Девідом Ноеблем він пише: «Сучасна філософія освіти схибила на самоактуалізації, самовизначенні (self-image), самолюбстві, самодостатності, самовираженні, самозадоволенні – саме, саме, саме... психологічна людина концентрується не на душі, а на своєму Я. Психологічна людина відкидає як ідею гріха, так і ідею порятунку. Вона не прагне ні до чого більш високого, чим «гарне самопочуття» [10, с. 80-81]. Ця книга, видана сотнями тисяч екземплярів, – зразок релігійно-консервативної критики світського гуманізму. Вона витримана у войовничо-апокаліпсичних тонах, побудована на суцільних підтасуваннях і розрахована на невимогливого, мало обізнаного читача.

Останні десятиліття показали, що дегуманізація сучасних культур багато в чому співпричетна з культивуванням антигуманістичних світоглядних тенденцій, які проявляються в різних сферах людської діяльності.

Звернення до теми дегуманізації культури ХХІ століття як однієї із найбільш актуальних, дозволяє висунути гіпотезу про те, що дегуманізація культури минулого століття – сумний наслідок забуття загальнолюдських цінностей унаслідок нераціонального скорення природного й іншого універсуму, культу техніцизму, практики глобалізації й інформаційної ідеологізації.

Техногенна цивілізація, джерела якої сягають культури Відродження (власне, як і саме поняття «гуманізм»), характеризується специфічними рисами, протилежними традиційному суспільству. Якщо в традиційній середньовічній культурі головною цінністю був авторитет звичаю, то в техногенній цивілізації цінністю стає все унікальне й оригінальне. Якщо в традиційному суспільстві індивід поглинався станом і корпорацією, до якого він належав, то в техногенній цивілізації затверджується його автономія. Оскільки принцип традиційної середньовічної культури і техногенної цивілізації несумісні, відбувався конфлікт «релігійного і світського», «індивідуального і соціального», «художника і маси», який обумовлював процес секуляризації. Техногенна цивілізація, як форма розвитку індустріального суспільства, утверджувала себе як якісно новий рівень цивілізаційного процесу під гаслами справедливості, демократії, рівності й освіти, що, безсумнівно, визначало новий зміст суспільної свободи і гуманізму. Водночас в умовах техногенної цивілізації формувалася новий тип соціальних протиріч. Він відбив

невідповідність між проголошуваними гуманістичними цінностями і реальним становищем працездатного населення, пов'язаними з його матеріальними умовами й обмеженими можливостями вільного духовного розвитку. Глобальні процеси, що відбуваються в сучасному світі, безпосередньо відбиваються на змісті гуманізму як загальнолюдської ідеології і духовної цінності всіх його складових елементів. Глобалізація впливає на духовні сфери суспільства, що формують особистість, розхитує її традиційні системи цінностей. Трансформації, породжувані глобалізацією, істотно перетворюють морально-етичний, психологічний вигляд людини, а отже, і сучасне суспільство.

Особливо цікавими для розгляду трансформаційних цінностей гуманізму є перехідні періоди, коли явно відчувається завершення однієї і початок іншої епохи. Культура ХХ-ХХІ століть принципово відрізняється від культур попередніх століть. ХХІ століття – це унікальна епоха, яка підсумовує, зіставляє й оцінює попереднє в єдиному надісторичному контексті. Виникає новий тип культури, елементами якої стають цілі культурні традиції, міфологічні структури, знаки різних епох.

Антропоцентричні орієнтири культури ХХІ століття багато в чому співзвучні зі світорозумінням людини ХІХ століття, а самотній образ сучасної особистості викликає асоціації з романтичним образом. У культурній практиці ідеї гуманізму обумовлювали розрив між належним і сущим, тому що «ідеальне» і «реальне» продовжувало існувати в різних площинах. Гуманістичні ідеали сприймалися піднесено, тому *humanism* продовжував залишатися предметом дослідження обраних романтиків, викликаючи асоціації з прекраснодушністю. З одного боку, особливий склад розуму, сформований погляд на світ дослідників ХІХ століття не дозволяли перебороти грань між ідеалом і об'єктивністю, з другого боку – височина гуманістичних ідеалів спричиняла те, що світлі надії закінчувалися розчаруванням, злети – падінням, загальний стан захвату – розчаруванням і безвихідністю. Нездатність розв'язувати протиріччя призводила до самозамкнення, щиросердечної самоти, стану самотності.

Наслідком розчарування особистості в цінностях новоєвропейської культури і секуляризації як такої стала криза особистості, яка проявилася у відсутності стійкої ціннісної орієнтації, що визначає процес людської самоідентифікації. Передумовами кризи людини виступили: ціннісний вакуум, що виникає в момент руйнування сталих положень, коли нові цінності ще не сформувалися, а колишні не відповідають сучасній соціокультурній практиці. Ці критерії цілком застосовні і до культури постмодернізму, тому що в ній людина не може знайти опору ні в християнстві, ні в язичницьких формах ідентифікації [11, с. 35-42]. До того ж це проблема не може бути вирішена шляхом задоволення природних бажань людини і зняття з її комплексу соціокультурних заборон. Сучасна нам культура демонструє, що розкріпачення природних інстинктів людини не робить її більш щасливою і гармонічною, але сприяє наростанню агресії і насильства.

Культурофілософська теорія, усвідомлюючи симптоми дегуманізації культури, розробляла універсальні засоби, які стосувалися б перетворення як соціальних факторів, так і сфери моральних відносин. У численних теоріях відбита думка про наявність у природі людини джерел норм гуманістичної поведінки, тому поняття «криза культури» прирівнюється до поняття «криза гуманізму», коли рішення глобальних проблем вимагає відновлення рівноваги, «балансу цілого», у параметрах роду «людина» [2].

Перспективою західної цивілізації, на думку Е. Фромма, має стати не виробництво, а найбільш повний розвиток людяності [12], оскільки децентрована культура вражає і децентровану особистість. Провідною характеристикою антропомоделі ХХ-ХХІ століть став стан глибокої самотності, сутність якої полягала в утраті особистістю центра своєї детермінації. Потреби такої людини протилежні одна одній, і спроби їхнього об'єднання призводять до того, що людина не може знайти опору ні в собі, ні в

інших людях. За оцінкою А. Швейцера, наслідком самовтрати є те, що людина перестає сприймати себе як незалежну істоту, підкоряючись думці оточення. Острах «бути самістю» спричиняє знеособлювання суспільства, людина перестає бути особистістю, у самих собі шукаємо старанність трудівника і погоджуємося на цю роль добровільно [12, с. 12].

У ХХ столітті відбулося руйнування сформованої системи детермінації мотивів і поведінки людини. Потреби й інтелектуальні здібності людини тривалий час були руйнівною силою технічного прогресу, але потреби, у свою чергу, детермінувалися, а прояв здібностей лімітувався досягнутим рівнем розвитку науки і техніки. Коли «успіхи в техніці прямо оцінюються як успіхи в області культури ... справа грошей значно перевершує справу речей, способом придбання яких вони є, – усе це свідчить про поступове витискування цілей засобами і шляхами» [13, с. 491]. Речові відносини були найбільш повним втіленням у житті принципу дискретності, тому що будь-яка річ є кінцевою. Одночасно з уречевленням людських відносин відбувся розпад класичної культурної картини світу. ХХ століття було деструктивним і хаотичним, таким, що визначалося низкою соціальних перетворень, в яких людині відводилася роль «вихідного матеріалу». Одиначна людина, за словами М. Уолцера, анулювалась, її роль у суспільних процесах стала незначною [14, с. 99-109]. Це судження показує й стосовно тоталітарних режимів і характеризує недосконалість демократичної практики розвинених країн.

Відсутність єдиного принципу спрямовує культуру постмодернізму до заперечення тотожності, що замінюється розходженням і розрізненістю як провідними координатами культурного процесу. На думку О.А. Богданової, через те що культурні орієнтири сучасної людини не є значними і перспективними, вона позбавлена самототожності, перебуває у стані глибокої самотності [11, с. 35-42]. Образ людини ХХІ століття також складний і суперечливий, як і сама епоха. Провідними принципами в її відображенні стають розчарованість, дисгармонічність, занедбаність і відчуження, які свідчать про поступове руйнування гуманістичної традиції. Апокаліптичні передчуття і криваві реалії свідчать про катастрофу раціоналістичних і технократичних традицій. Заглиблені й зосереджені пошуки виходу зі складного періоду розвитку суспільства через звернення до міфу, інтуїції, трансцендентного занурення, що відстають від безстрашності, логіки, сциєнтистської інтенції свідчать про необхідність переходу людства в іншу площину свого існування.

Спроби однозначно сформулювати визначення людини найчастіше призводять до критичних тверджень. Наприклад, «під ім'ям людини західна культура створила істоту, яка повинна бути позитивною областю знання і разом з тим не може бути об'єктом науки» [15, с. 383]. У сфері наукового пізнання людина являє собою трансцендентну сутність, аналогічну кантівській «речі у собі». Так, у структуралізмі продовжується лінія кантівського агностицизму, відбувається відмова від наукового пізнання людини як такої.

Сьогодні український соціум є складним і мінливим, який переживає втрату цілісності й незмінності нормативної системи моральних цінностей, глобальне перетворення соціальних стереотипів і появу нових, пов'язаних з такими явищами життя, як ринок, підприємництво, варіативність політичних, економічних, моральних рішень у бутті індивідуумів.

Оскільки моральні цінності створюють уявлення про вищі цінності буття, то їхнє переосмислення, деформація можуть звести нанівець найграндіозніші успіхи практичної та наукової діяльності, політики, економіки, ідеології й інших сфер суспільних відносин.

Серед причин деформації цінностей у сучасному суспільстві слід виділити такі, як: втрата духовних і моральних цінностей, відмова від світогляду, заснованого на

справедливості, відсутність уваги і поваги до людини, знецінювання життя людини та її моральності, низький рівень самосвідомості індивідів, власного духовного розвитку. Ігнорування питань особистісного розвитку, формування громадськості людини негативно впливає і на рівень її професійних якостей.

Реалізація принципу соціального гуманізму має розкриватися через охорону праці й здоров'я людей, забезпечення державної підтримки родини, материнства, батьківства і дитинства, інвалідів і людей похилого віку, розвиток системи соціальних служб, установа державних пенсій, допомоги та інших гарантій соціального захисту. У часи кризи принципів соціального гуманізму важливою є активна роль держави в забезпеченні інтересів усього суспільства, формуванні політики доходів, наданні основних соціальних гарантій населенню, розвитку науки, культури, охорони здоров'я, освіти, охороні навколишнього середовища, підтримці інновації й технічного прогресу, у боротьбі зі злочинністю й підтримці необхідного морального клімату в країні. Економічна політика держави повинна мати соціальну і гуманістичну спрямованість (усе заради людини); рівні можливості для всіх, незалежно від рівня добробуту і релігії, національності й місця проживання для реалізації своїх здібностей, отримання освіти і забезпечення своєю працею гідного рівня життя.

Підсумовуючи необхідно відзначити, що втрата культурою ХХ - початку ХХІ століть гуманістичних основ визначена кризами всіх сфер громадського життя. Це криза моральних цінностей, катастрофа політичних режимів, глобалізація, техніцизм, культ насильства. Результатом цих процесів є децентралізація культури й особистості, сутність яких полягає у втраті таких характеристик, як: самобутність, унікальність, незалежність, креативність, зростанням стану самотності і глибокої розгубленості, відсутність твердих основ, що забезпечують зв'язок минулого, сьогодення і майбутнього. Пошук нової системи ідеалів є сьогодні для України важкою, але й найважливішою справою, тому що лише на цьому шляху можливий вихід з тієї духовної, культурної і соціальної кризи, яку переживає країна.

Список літератури / References:

1. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / М. Хайдеггер // *Время и бытие*. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
Haidegger, M. (1993), "The letter on Humanism", *Time and existence*, pp. 198-202.
2. Соловьев А.В. Информационное общество как постнеогуманистическая социокультурная среда / А.В. Соловьев // *Вестник ТГУ*. – 2007. – № 9 (53). – С. 204-209.
Solovev, A.V. (2007), "Information society as post neohumanistic sociocultural ambience", *Vestnik TGU*, no. 9 (53), pp. 204-209.
3. Миллер В.И. Конфликт гуманизма и антигуманизма в современной культуре / В.И. Миллер // *Конфликт как феномен социального взаимодействия: теоретические и прикладные аспекты*. – Сургут, 2003.
Miller, V.I. (2003), "Conflict of humanism and anti-humanism in contemporary culture", *Konflikt kak fenomen sotsialnogo vzaimodeistviia*.
4. Иванов В. Собрание сочинений в 4 т. / В. Иванов. – Брюссель, 1979. – Т. 3. – С. 372.
Ivanov, V. (1979), *Sobranie sochinenij v 4 tomakh* [Meeting of the compositions in 4 volumes],. vol. 3. Bryussel, Belgium.
5. Smith W.A. Who's who in hell: A handbook a international directory for humanists, freethinkers, naturalists, rationalists a non-theists / W.A. Smith. – N.Y., 2000. – 1237 p.
Smith, W.A. (2000), "Who's who in hell: A handbook a international directory for humanists, freethinkers, naturalists, rationalists a non-theists", New York, USA.
6. Bullogh V.L. Toward a new enlightenment: The philosophy of Paul Kurtz / V.L. Bullogh, T.J. Madigan. – New Brunswick; L., 1994. – 401 p.

- Bullogh, V.L. and Madigan, T.J. (1994), "Toward a new enlightenment: The philosophy of Paul Kurtz", New Brunswick; L., 401 p.
7. Ахиезер А.С. Гуманизм как элемент культуры [Электронный ресурс] / А.С. Ахиезер, С.Я. Матвеева // Современный гуманизм: проблемы и перспективы. – 2004. – Режим доступа: <<http://www/libertarium.ru/libertariuni/lilbahimat>>. Akhiezer, A.S. and Matveev, S.Y. "Humanism as an Element of Culture", available at: <http://www/libertarium.ru/libertariuni/lilbahimatl>.
 8. Бьюкенен П.Дж. Смерть Запада / П.Дж. Бьюкенен. – М.: АСТ, 2004. – 313 с. Yukenen, P. Dzh. (2004), *Smert Zapada* [Death of the west], AST, Moscow, Russia.
 9. Трубнікова О.В. Трансформація гуманізму: сучасний стан проблеми / О.В. Трубнікова // Філософія науки: традиції і інновації. – 2010. – № 1. – С. 120-125. Trubnikova, O.V. (2010), "Transformation of humanism: standard problems of nowadays", *Filosofiya nauki: tradicii i inovacii*, no. 1, pp. 120-125.
 10. LaHaye T.F. Mind Siege: The Battle for the Truth in the New Millennium / T.F. LaHaye, D. Noebel. – Nashville: World Publishing, 2000. – P. 80-81. LaHaye, T.F. and Noebel, D. (2000), "Mind Siege: The Battle for the Truth in the New Millennium", Nashville, World Publishing.
 11. Богданова О.А. Процесс секуляризации и кризис личности в западной культуре XX века: автореф. дис. ... д-ра наук / О.А. Богданова. – Ростов-на-Дону, 2001. – 42 с. Bogdanova, O.A. (2001), *Process sekulyarizacii i krizis lichnosti v zapadnoj kulture XX veka* [The process of secularizations and the crisis of identity in Western culture of XX century], abstract of Ph. D. dissertation, Rostov-na-Donu, Russia.
 12. Фромм Э. Человек для самого себя / Э. Фромм. – М.: АСТ. – 2008. – 352 с. Fromm, E. (2008), *Chelovek dlya samogo sebya* [Man for himself], AST, Moscow, Russia.
 13. Зиммель Г. Кризис культуры / Г. Зиммель // Избранное. – Т. 1. Философия культуры. – С. 491. Zimmel, G. "The crisis of culture", *Izbrannoe*, vol. 1, p. 491.
 14. Уолцер М. О терпимости. Лекции по этике, политике и экономике / М. Уолцер; пер. с англ. – М., 2000. – 160 с. Uolcer, M. (1997), *O terpimosti* [On Toleration. Lectures on ethics, politics and economy], Translated, Moscow, Russia.
 15. Фуко Мишель. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук [Электронный ресурс] / М. Фуко; пер. на русский язык: В.П. Визгин, Н.С. Автономова. – М.: Прогресс, 1977. – Режим доступа: <<http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5169>>. Fuko, Mishel (1977), "Words and Things. Archaeology of Human Sciences", available at: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5169>.
 16. Куртц П. Гуманизм и скептицизм – парадигмы культуры третьего тысячелетия / П. Куртц // Возможность невозможного: Планетарный гуманизм для России и мира. – С. 33-34. Kurtz, P. "Humanism and skepticism – the paradigm of culture of the third millennium", *Vozmozhnost nevozmozhnogo: Planetarnyj gumanizm dlya Rossii i mira*, pp. 33-34.
 17. Пазенок В.С. Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи / В.С. Пазенок [та ін.]. – К.: Укр. центр духовної культури, 2001. – 380 с. Pazenok, V.S. (2001), *Gumanizm: suchasni interpretacii ta perspektivi* [Humanism: modern interpretations and perspectives], Ukr. Centr, Kyiv, Ukraine.

Цель. Осмыслить процесс дегуманизации в контексте современной социокультурной реальности. Рассмотреть причины проявления кризиса гуманизма в современном обществе, акцентировать внимание на вероятных его последствиях.

Методика. В статье отражены фундаментальные философские принципы объективности и историзма, всеобщей связи и развития, анализа и синтеза, единства логического и исторического.

Результаты. Результаты исследования могут быть использованы в научно-исследовательской деятельности при дальнейшем исследовании данной проблематики в философии, социологии, психологии и т.д.

Научная новизна. В теоретическом плане исследователи постоянно сталкиваются с рядом противоречий и критическим отношением к гуманизму. При всем многообразии теоретических и практических исследований, посвященных данной проблематике, в настоящее время существует ряд неизученных вопросов. Среди них такие как: интегративная оценка современной жизни и перспектив развития мирового сообщества с точки зрения гуманистического мировоззрения, изучение роли глобализации, оказывающей воздействие на духовную сферу общества, расширяя ее традиционные системы ценностей, поиск причин деформации системы ценностей гуманизма в современном обществе, выявление основных направлений дегуманизации современной культуры в условиях трансформации украинского общества.

Практическая значимость. Исследования гуманизма стимулировали научные дискуссии на международных и всероссийских научно-практических конференциях и конгрессах: XVIII Всемирный конгресс гуманизма, посвященный обсуждению различных аспектов поддержания мира и предотвращения конфликтов, а также роли гуманистического движения в этом процессе (Осло, 2011 г.). Направления преодоления кризиса гуманизма могут быть использованы в различных сферах жизнедеятельности человека и общества.

Ключевые слова: гуманизм, антигуманизм, гуманистическая парадигма, информационный гуманизм, неогуманизм, постгуманизм.

Objective. Consider manifestations of crisis of humanism in modern society, identify the causes of humanity in the context of understanding of modern social and cultural reality and focus on its probable consequences.

Methods. The article describes the fundamental philosophical principles of objectivity and historicism, universal communication and development, analysis, and synthesis, unity of logical and historical.

Results. The results can be used in scientific research in the further study of this problem in philosophy, sociology, psychology, etc.

Scientific novelty. In theory, the researchers are constantly faced with number of contradictions and critical attitude to humanism. With all variety of theoretical and practical studies on this subject, there are some unexplored issues. Among them: an integrative assessment of modern life and the prospects of the world community in terms of humanistic outlook, studying the role of globalization, that have had an impact on the spiritual sphere of society, undermining its system of traditional values, searching the causes of deformation of the values of humanism in modern society, the identification of key directions of dehumanization of modern culture in cause of transformation of Ukrainian society.

Practical importance. The investigation of humanism stimulated scientific debate on international and national scientific conferences and congresses: XVIII World Congress of humanism, dedicated to the discussion of various aspects of peacekeeping and prevention of conflicts, as well as the role of the humanist movement in this process (Oslo, 2011). Directions of prevention of the crisis of humanity, can be used in various fields of human life and society.

Key words: humanism, antihumanism, humanist paradigm, information humanism, neohumanism, posthumanism.

Рекомендовано до публікації д-ром філос. наук
Нікітіним Л.М. Дата надходження рукопису
04.12.2012 р.